

Marie-Louise Winbladh. Arkeoloji ve Genetiğın Bilimsel Verilerinde Kıbrıslıların Kökeni (Çev. Defne Güler & Hülya Osmanağaoğlu. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2019. 96 sayfa. ISBN: 9789963660735)

Hakan Karahasana*
Yakın Doğu Üniversitesi

Köken tartışmaları başladığı andan itibaren, akla birçok soru geliyor. Bu sorular içerisinde belki de en önemlilerinden bir tanesi "Köken nedir?" sorusudur. Diğer bir deyişle, bahsedilen konunun geçmişe dayanarak meşruluğunu sağlayan köken, deyim yerindeyse, tıpkı Büyük Patlama gibi bir başlangıç noktası olarak mı kabul edilmeli? Peki, bu sorunun cevaplandığı an akla gelen ikinci bir soru "Kökenin kökeni nedir?" sorusu kendisine geçmiş üzerinden meşruiyet sağlayanlara yönelik ne söylüyor? 'Kökenin kökeni nedir?' sorusu, soruyu sorar sormaz son derece güçlü bir şekilde geçmişe dayanarak inşa edilmeye çalışılan "sağlam yapı"yı alaşağı edip, yapıyı söken bir soru olarak inşa edilen gerçekliklerin ne derece kaygan zeminler üzerinde durduğunu gözler önüne sermiyor mu? Tam da bu sebepten dolayıdır ki, kendisini köken üzerinden meşrulaştırmaya çalışılan her düşünce, kendi kendisinin meşruiyetinin meşru ol(a)mayacağını, kökenin 'dipsiz bir kuyu'dan farksız olduğunu ve en dibe inildiği sanılan anın aslında kuyunun dibinin hiç olmaması, hatta ve hatta kuyunun kuyu ol(a)maması gibi bir durum ile karşı karşıya kalınmasından ötürü sonsuz bir geriye gidişle noktalanamayacağını göstermesi bakımından önemlidir. Başka bir deyişle, bulunan her kökenin bir başlangıç anı var olduğundan, o başlangıcın başka köklerden var olduğu düşünülduğünde, köken üzerinden meşruiyet sağlamanın ne kadar sorunlu bir düşünce olduğu ortaya çıkabilmektedir.

Bir milletin mensubunu kendisini ait olduğunu sandığı millet mensubu yapan nedir? Diğer bir deyişle, kendisini belli bir millete ait hissedenden bireyler, nasıl oluyor da kendilerini o ulusa ait olarak görüyorlar? Burada kültürün önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Kültürün aktarılmasını sağlayan kurumlar, kişiler, eserler, eğitim vs. gibi birçok unsurun birleşmesi sonucu, bireyler kendilerini belli bir kültür, millet, vs.'ye ait olarak görebilmektedirler.

* Yrd. Doç. Dr. Hakan Karahasana, Yakın Doğu Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Film Yapımı ve Yayıncılık Bölümü Öğretim Üyesi. Lefkoşa- Kuzey Kıbrıs, Mersin 10, Türkiye. E-posta: hakan.karahasan@neu.edu.tr [ORCID ID: 0000-0001-8479-0094]

İnsanların sahip oldukları dünya görüşleri ve bunların bilim ile olan ilişkisine bakıldığında, her ne kadar bilim kendisinin tarafsız olduğunu, veriler üzerinden sınamalar ile elde edilen verileri sağlama yaptığını iddia etse de, uygulamanın böyle olmadığı aşikâr. Ian Hacking, Şansın Terbiye Edilişi adlı çalışmasında rakamların, özellikle istatistiğin resmî ideoloji tarafından nasıl kullanıldığını gözler önüne sererken, DNA'nın yapısının çözümündeki en önemli isimlerden birisi olan James D. Watson, DNA çözümünün öyküsünü anlattığı İkili Sarmal adlı kitabında bilim ve insan ilişkisinden bahsederken "... bilim, dışarıdan insanların sandığı şekilde doğrudan, mantıklı bir biçimde ilerlemez. Tam tersine, bilimin ileriye (bazen de geriye) doğru olan adımları çoğunlukla kişiliklerin ve kültürel geleneklerin büyük rol oynadığı son derece insani olaylardır" (s.iii) demektedir. Watson'ın ifade ettiği üzere, bilim ideolojilerden, önyargılardan bağımsız bir şekilde yapılmamaktadır. Tam da bu yüzden, bilim insanların verilere sahip olmaları yanında, yürüttükleri araştırmalar ile elde ettikleri verileri hangi amaç(lar)la, nasıl kullandıklarını "ilk anda" idrak etmek çok kolay ol(a)masa da, bunların olduğunu, olabileceğini akılda tutmakta fayda var. Thomas S. Kuhn'un bilim tarihini incelerken yaptığı uyarılardan birisi tarihsellik, diğeri de bilimsel çalışmaları gerçekleştiren bilim insanlarının dış dünyadan kopuk ol(a)madıkları idi. Lakin bu, hiçbir şekilde irrasyoneliteye dönülüp bilimsel çalışmaları dikkate almamak olarak düşünülmemeli. Aksine, bilimin de insanlar tarafından yapılmakta olduğunu ve "doğru" diye bilip öğrenilenlerin zaman içerisinde değişebileceğini ve bunun da bilimin önemli bir parçası olduğunu bilmek önemli.

Arkeoloji ve genetik bilimlerine bakıldığında, yukarıda yazılanların istisna olmadıkları görülebilmektedir. Geçmiş uygarlıkları araştıran arkeoloji bilimi, böylece insanların geçmişin değişik dönemlerindeki kültürleri, kültürler arası ilişkileri ve kültürel miras hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bunun yanında, kalıtım ve çeşitliliği inceleyen genetik bilimi ise, kalıtımın ne olduğunu araştırırken ister istemez köken tartışması gündeme gelebiliyor. Hastalık konusunda ve diğer biyolojik konularda tanı ve tedavi açılarından bunun son derece önemli olduğu bilirse de, bahsi geçen mevzu bir ulusun kökeni olduğu zaman konuya aynı şekilde yaklaşmak ne oranda doğru, buna bir çırpıda cevap vermek çok da kolay olmayabiliyor. Yapılan çalışmaların yazım süreçleri incelendiğinde, yazı ile birlikte dilin konuya dahil olması söz konusu olduğundan, bilimsel çalışmaların da anlatılardan bağımsız olmadıklarını iddia etmek mümkün görülebilmektedir. Verilerin tamamen 'gerçek' olmaları, bilimsel çalışmaların 'kurgusallığını' ortadan kaldırmıyor. Diğer bir deyişle, verilerden yola çıkılmak suretiyle, farklı bir anlatı ya da gerçeklik kurgulanabilmektedir. Jacques Rancière Görüntülerin Yazgısı adlı çalışmasında Chris Marker'ın Le Tombeau d'Alexandre (Son Bolşevik) adlı belgesel filmini bu konuda örnek olarak vermektedir. Marker'ın belgesel filmi tamamen elde edilen veriler ile yapılan kurgu sayesinde anlatının nasıl kurgulanabileceğine, diğer bir deyişle, değiştirilebileceğine önemli bir örnek olarak verilebilir.

Hal böyle iken, kendi kökenini arayan ulusların ne kadar "yüce" bir milletin parçası olduklarını ispat etme sürecinde arkeoloji ve genetiğin sunmuş olduğu verileri kullanmaya çalışırken ifade edilen ihtimallerin görmezden gelinmesinin, beraberinde başka sorunları getirmesi muhtemeldir.

Marie-Louise Winbladh'ın çalışması bu açılardan büyük bir önem taşıyor. Winbladh'ın eserine bakıldığında bilim ile bilim dışı arasında var olan gerilimli ilişkiyi görebilmek mümkün. Winbladh özellikle bilimin ideolojik amaçlar doğrultusunda nasıl kullanıldığına, kullanılmaya çalışıldığına, eldeki veriler farklı şeyler söylese de, bunların bir anda nasıl görmezden gelinebileceğine, bilim yapan kişilerin sahip oldukları düşüncelerin bilimsel çalışmalara ister istemez nasıl yansıtılabileceğine dair okuyucuya önemli bilgiler veriyor.

Kıbrıslıların kim oldukları sorusu ile başlayan çalışma, aslında arkeolojinin Kıbrıs'ta başından bu yana nasıl politize edildiğini de gözler önüne seriyor. 1971-2001 yılları arasında Stockholm Kıbrıs Koleksiyonları küratörlüğü yapmış olan Winbladh, bir arkeolog olarak arkeoloji biliminin politik amaçlar için nasıl kullanıldığını birinci elden deneyimleyen bir kişi. Kitabın özellikle giriş kısmında bu deneyimlerini okuyabilmek mümkün. Factoid sözcüğü ile başlayan çalışma, yanlış olan veya gerçekte doğrudan ilgisi olmayan tartışmaların, sürekli tekrarlanmaları durumunda nasıl gerçekmiş gibi algılandıklarını ve uzun vadede bizzat gerçeğin yerine geçip gerçek olarak algılanabileceğini açıklıyor. Türkçeye daha çok "yakıştırma" veya "uydurma" olarak çevrilen factoid sözcüğü ve arkeoloji ilişkisi incelendiğinde, bir bilim olarak arkeolojinin politik emellere alet edilebildiğini vurgulaması açısından önemli.

Kitabın birinci bölümü daha çok Kıbrıslı Rum resmî söyleminde baskın olan Kıbrıs'ın ezelden beri bir Helen adası olduğu düşüncesinin neden öyle olmadığını, bunun "uydurma bir gerçeklik" olduğunu, arkeolojik veriler ışığında açıklıyor. Böylece, konu ile ilgili olarak bazı arkeolojik çalışmalardan örnekler sunan Winbladh, okuyucuya tarihin başından bu yana Kıbrıs'ın bir Helen adası olduğu düşüncesinin verilerden çok ideolojik olduğunu vurguluyor. Kitabın başlarında kimi bilim insanlarının Herodot'u "güvenilir bir kaynak" olarak görmelerinin tuhaflığına değinen Winbladh'a göre, tarihçilerin ve arkeologların Herodot'un yazılarını doğru kabul etmelerinin temellerine bakıldığında, bunun ideolojik olduğunu görebilmek mümkündür. Winbladh'a göre, özellikle Kıbrıslı Rum resmî söyleminin "Helen merkezli Kıbrıs" anlayışının temellerinde 1878'de adanın yönetimini devralan İngilizlerin teşvikleri bulunmaktadır (s. 23). Lakin arkeolojik bulgulara günümüzde bakıldığında, Kıbrıs'ın ezelden beri Helen adası olduğu fikri gerçekliği yansıtmamaktadır. Aksine, Winbladh'a göre, çanak çömlek yapımı ve diğer unsurlara bakıldığında, o dönemlerde Kıbrıslıların her şeyi Mikenlerden almadıkları, aksine bazı şeyleri kendi başlarına yaptıkları görülebilmektedir. "Miken Sömürgeciliği Miti" adlı bölüm, tarih öncesi devirlerde Kıbrıslıların değişik zaman dilimlerinde değişik kültürlerle daha yakın bir ilişki içinde olduklarını, özellikle Engomi (kitapta Enkomi olarak yazılmış) bölgesi bulgularında Levant geleneğinin daha baskın olduğunu ifade ediyor (s. 34).

Ayrıca, dil üzerinden benzetmeler üzerine yaptığı yorumda Kıbrıs Hece Yazısı'nın Eski Yunanca ile doğrudan ilişkisi olduğu ve böylece Kıbrıs'ın Helen olduğu düşüncesine karşı Winbladh şu sözlerle karşılık veriyor: "Doğu Akdeniz'in hiçbir yerinde Ege kökenli bir yazının transferi kanıtlanmamıştır. Dolayısıyla M.Ö. erken 12. yüzyılda, Egeli halkın Kıbrıs'ta ve Levant'ta yerleşimi epigrafik kanıtlarla desteklenmemektedir. Bu, M.Ö. 14. ve 13. yüzyıllarda Kıbrıs'ta Miken olmayan elitin

varlığı için yeterli bir kanıt olmalıdır” (s. 40). Günümüz verilerine bakıldığında, gerek dil, gerekse diğer arkeolojik veriler üzerinden Kıbrıs’ın bir Helen adası olduğu fikrinin savunulmasının olsa olsa ideolojik olduğunu ifade eden Winbladh, arkeolojinin milliyetçilik ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu “Milliyetçilik ve Arkeoloji” adlı kısımda, kısaca da olsa, açıklamaya çalışıyor.

Kitabın ikinci bölümü ise “Genetik Verilerde Kıbrıslılar”ın kim olduklarına, tarihin başından bu yana kimlerle ilişkiler içinde bulduklarına genetik bilimi üzerinden cevap(lar) arıyor. Kıbrıslılara bakıldığında (Winbladh’ın tabiriyle Türkçe Konuşan Kıbrıslılar –TKK– ve Yunanca Konuşan Kıbrıslılar –YKK), Kıbrıslılar’ın iki taraftaki resmi söylemlerinin aksine, gen havuzlarına bakıldığında benzerlikleri farklılıklarından daha çok. Başka bir deyişle, TKK ile YKK genlerine bakıldığında benzeşmenin sanılandan daha fazla olduğu görülebilmektedir. Winbladh’ın aktardığına göre, Kıbrıslıların kökenlerinin Grek olup olmadıkları üzerine Moleküler Tıp Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Deltas’ın söylemiş olduğu, “Bizim DNA’mız her zaman önemlidir... Fakat bizi insan olarak biz yapan sadece element değil. DNA’mız yüzünden değil, eğitimimiz ve tarihimizden dolayı kendimizi Grek hissediyoruz” (s. 58) cümlesi dikkat çekicidir. Kimlik siyaseti söz konusu olduğunda, yeri geldiği zaman tarih bir araç olarak kullanılmaktayken onun verilerle bir şeyleri ispatlayamadığı durumlarda ise kültürel unsurlar öne çıkarılıyor. Diğer bir deyişle, eğer kökene bakıldığında arzu edilen sonuç elde edilemezse, resmî düşüncenin yerleşmesi için zaman zaman başka öge(ler) pek tabii öne çıkarılabiliyor. Çalışmanın ortaya koyduğu ilginç bilgilerden bir tanesi de, her ne kadar genel olarak benzeşim her iki toplumda birbirine son derece yakın olsa da, diğer popülasyonlar ile olan ilişkilere bakıldığında Arnavutların daha çok YKK’da, Lübnanlıların her iki toplumda ve Libyalıların genlerinin sadece TKK’da görüldüğü söylenebilir.

Köken tartışmalarının ne kadar sorunlu olduklarına yukarıda kısaca değinilmişti. Bilimsel çalışmaların zaman içerisinde gelişmesi ve verilerin birikmesi sonucunda bugün “doğru” olarak bilinenlerin yarının “yanlış”ları olabileceğini, yine bilimsel düşünce içerisinde kalarak hatırlamakta fayda var. Bir diğer önemli nokta ise, Winbladh’ın kitabının başlarında ifade ettiği gibi, bilim insan(lar)ı ve ideolojilerin bilimsel çalışmaların sonucuna yansıdığıdır. Bu açılarından, Winbladh’ın çalışması, adanın her iki tarafındaki resmî söylemlerin ezberini bozan bir eser. Winbladh’ın eseri, kendi varlıklarını “bilimsel temellerle ispatlamak” isteyen toplumlara, yine bilim içerisinden verilen önemli bir cevap. Lakin, bir şey unutulmamalı: Winbladh’ın bizlere sunmuş olduğu bilgiler bugüne kadar eldeki veriler ışığında yapılan yorumlardan ibarettir. Gelecekte bunun değişmeyeceğini iddia etmek güç. Muhtemelen, ileride bulunacak yeni belgeler, kaynaklar ile Kıbrıs’ın geçmişine dair yeni bilgilere erişilecek. Resmî ideolojiler ise bunları kendilerini meşrulaştırma amacıyla kullanmaya devam edecek. Bilimsel çalışmaları yapan ve okuyan kişiler bunların farkında oldukları sürece, verilerden yola çıkıp insanları manipüle etmek o kadar da kolay olmayacaktır.

Kitabın çevirisi üzerine birkaç söz söylemek gerekirse, yapılan çevirinin kalitesi son derece iyi. Ancak, çeviride kullanılan yöntem, metnin okumasını kolaylaştırmaktan çok, zorlaştırıyor: Kitapta sıklıkla geçen terimler, yer isimleri, kurum-kuruluş isimleri önce ısrarla İngilizce olarak yazılırken hemen sonrasında

parantez içinde Türkçe karşılıkları verilmiş durumda. Özellikle felsefe metinleri çevirilerinde benzer bir yöntem kullanılmaktadır çünkü bir kavram çevrildiği dilde belli sözcük(ler) ile karşılanırken o kavramın orijinal dilindeki hali ile arasında bazı farklılıklar olabilmektedir. Böylece, metni okuyan okuyucunun gerek çevrilen terimin orijinal dilde ne olduğu ve hangi anlamlara geldiğini, gerekse çevrilen dile nasıl çevrildiği gösterilmek suretiyle anlamda herhangi bir sorun olmaması amacı güdülmektedir. Ancak bu yöntem bir metnin çevirisi yapılırken eserin başından sonuna dek uygulanmaz. Sadece anlam karmaşası olabilecek yerlerde, çevrilen dilde o terimin doğrudan bir karşılığı yok ise kullanılmaktadır.

Çevrilen çalışmanın yazım dilinin İngilizce olması sebebiyle, bazı terimler, yer ve kurum vs. isimleri kitabın orijinalinde İngilizce yazılmış bulunmaktadır. Lakin, eserin Türkçe çevirisinde de birçok yerde, bunlar önce İngilizce ile yazılmış olup sonrasında parantez içinde Türkçeleri verilmiştir. Kitaptan birkaç örnek vermek gerekirse: s. 11: "Aegeanisation (Egelileştirme); Hellenisation (Hellenleştirme); s. 12: Aegean (Egeli); s. 15: Mycenaean (Miken); s. 16: Levantine (Levanten); s. 21: Trojan (Troya, Truva); Achaeans (Akali); Aegean (Egeli); s. 22: Albanians (Arnavutlar), Slavs (Slavlar), Vlachs (Vlach, Vlak, Valak); s. 23: Phoenician (Helen hayranı); s. 26: Semitic (Sami); s. 30: Semitic (Sami); Phoenician (Fenikece)." Ayrıca, sayfa 38'de "Cyprosyllabic" ile "Cypriot-syllabary"nin ana metinde İngilizce olarak tutulup dipnotta Türkçelerinin verilmesi okumayı kolaylaştırmak yerine güçleştiriyor. Bu ve buna benzer sözcüklerin birebir Türkçe karşılıkları var olduğu halde, neden böyle bir yöntem kullanıldığı açık değil. Eğer amaç orijinal metindeki yazım tarzını korumak ise, o zaman şunu hatırlatmakta fayda var: Yazarın birçok terimi İngilizce ifade ediyor olması, kitabın İngilizce yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Belirtilen terim veya sözcüklerin sadece İngilizce ifade edilmesinden dolayı değil. Kitapta bu tarz başka örnekler bulmak mümkün. Tekrar etmek gerekirse, burada ifade edilmeye çalışılan çevirinin kalitesi değil. Çeviri yapılan metinlerde bazı durumlarda çevrilen terimlerin, sözcüklerin orijinallerinin ana metinde bırakılmasında hiçbir sorun yoktur. Lakin eğer bu, metnin bütünü için geçerli olursa, o zaman, metni okuyanı yorabiliyor. Ayrıca, bazı yerlerde önce İngilizce, sonrasında parantez içinde Türkçesi yazılan sözcükler, birkaç sayfa sonra yine önce İngilizce, hemen ardından Türkçe olarak yazılıyor. Örneğin, "Semitic (Sami)" sözcüğü önce sayfa 26'da, sonra da sayfa 30'da aynı şekilde yazılmış. Bundan sonra yapılacak çevirilerde, metnin çevrilmesi sürecinde yukarıda belirtilen konunun da düşünülmesinin faydalı olacağı kanısındayım.

Winbladh'ın çalışması, resmî söylemleri hiç sorgulamadan kabul edenlere bilimsel veriler ışığında başka bir anlatı sunuyor. Okuyup anlamak isteyenlere...